

๔.๔ กลุ่มทอผ้ากระแสดินธุ์

๔.๔.๑ ความเป็นกลุ่มชน (ชาติพันธุ์) บ้านคลองโหนดที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มทอผ้ากระแสดินธุ์ ชุมชนที่ดำรงอยู่บนรากฐานของสังคม เกษตรมีวิถีชีวิตแบบชุมชนชาวนา หาลาหากลึงตามธรรมชาติรอบเกาะใหญ่ ส่วนหนึ่งของทะเลสาบสงขลา บ้านเรือนที่ได้ถุนสูง เสาหินต่อด้วยไม้กันน้ำ กันมอดปลวก หลังคาใช้กระเบื้องดินเผา ภูมิปัญญาในการสร้างที่อยู่อาศัยของชาวดำ และลอมข้าว กองฟางแบบเปิด เพื่อให้อากาศถ่ายเทได้สะดวก เพราะภาคใต้ฝนตกชุก ความชื้นสูง ความเป็นชุมชนพื้นบ้านชาวดำได้แก่ลักษณะนี้ ยังมีให้เห็นในเขตอำเภอกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา ด้วยลักษณะความเป็นชุมชนชาวดำยังดำรงอยู่ ประเพณีวัฒนธรรมที่โดดเด่นสืบทอดกันมามีขาคสาข คือ ภูมิปัญญาการทำขนมในเทศกาลวันสารทเดือนสิบของชาวดำ ชุมชนแถบนี้สืบทอดการทำขนมลาอย่างเป็นล่ำเป็นสันเพื่อสนองตอบความเชื่อภายในชุมชน และส่งไปขายให้ชุมชนอื่น ๆ

๔.๔.๒ ภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่น เพราะเป็นชุมชนตั้งอยู่ในเขตทุ่งนาตลาล ริมทะเลสาบสงขลา มีพืชพันธุ์เฉพาะถิ่นหลากหลาย ต้นตาลโตนดที่มีความหนาแน่น ก่อเกิดอาชีพคนขึ้นตาล สะสมภูมิปัญญาการเกี่ยวน้ำตาล เป็นน้ำตาลสด น้ำส้มจากน้ำตาลโตนดที่มีรสเปรี้ยวแหลมเฉพาะตัว สร้างเอกลักษณ์อาหารพื้นบ้าน ปลากระบอกต้มตาลโตนด กุ้งแม่น้ำ ลูกตาลสด น้ำตาลแว่น หากใครไม่ได้ชิมเป็นอันถือว่าไปไม่ถึงกระแสดินธุ์

สีเหลืองจากต้นมะพุด สีดำจากต้นกระ สีน้ำตาลจากต้นเสม็ด ทางตาลโตนดนับเป็นสีหลัก ในเขตภูมิศาสตร์ผสมผสานแบบ “โหนด นา เล” ถือเป็นวิถีชีวิตเฉพาะถิ่นที่โดดเด่น ในแถบนี้ กลุ่มทอผ้ากระแสดินธุ์ได้ลองทำสร้างสรรค์ผ้ายกดอกสีธรรมชาติขึ้นมา เรียนรู้ภายในกลุ่มเป็นครั้งแรก

๔.๔.๓ ความเชี่ยวชาญเฉพาะกลุ่ม

เนื่องจากผู้นำกลุ่มทอผ้ากระแสดินธุ์ ได้รับการถ่ายทอดด้านเทคนิคการทอผ้ายกดอกด้วยกี่กระตุกมาจากเกาะยอ รูปแบบลวดลายผ้าจึงคล้ายกับผ้าเกาะยอ และอยู่ในระยะของการเรียนรู้เพื่อสร้างสรรค์ผ้าเอกลักษณ์เฉพาะของตน จากการร่วมในการปฏิบัติการกับโครงการ ทำให้กลุ่มมองเห็นทิศทางการปรับเปลี่ยนการใช้เส้นใยธรรมชาติ และสีย้อมธรรมชาติจากพืชเด่นในท้องถิ่น ซึ่งต้องอาศัยเวลาในการปรับเปลี่ยน และการฝึกทักษะการย้อม การเตรียมเส้นใยธรรมชาติก่อนทอ รวมทั้งวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็น

อย่างไรก็ตามการเริ่มต้น ด้วยการใช้เส้นไหมแท้มาฟุ้งยกดอกและการใช้สีธรรมชาติ ได้ทำให้ผ้ากระแสดินธุ์แตกต่างไปจากผ้าเกาะยอ บอกเรื่องราวเฉพาะกลุ่มได้อย่างเต็มปากเต็มคำ

๔.๔.๔ ผ้าต้นแบบแม่สีธรรมชาติ

ผ้าฝ้ายยกดอกบนฝ้ายลายล่อง กลุ่มทอผ้าบ้านกระแสนธุ์

- ผ้าฝ้ายยกดอกบนฝ้ายลายล่อง กลุ่มทอผ้าบ้านกระแสนธุ์
 - เส้นใย ฝ้ายแท้จากโรงงาน
 - สีย้อม ดำ จากใบคูละ
เหลือง จากเปลือกต้นมะพูด
 - เทคนิคทอ สืบค้นทางยีนลายริ้ว ดำ เหลือง เก็บลาย ๔ ตะกอ
ยกดอกพิกลเล็ก เขียวได้ ๒ ลาย
 - ช่างทอ นางจุไร ทิพย์วารี
 - เครื่องทอ กี่กระตุก
 - เรื่องราว ฝ้ายกบนฝ้ายดอกใบคูละ และส้มพูด พี่เฉพาะถิ่น
บนคาบสมุทรสะทิงพระ

๔.๕ เครือข่ายเรียนรู้สีธรรมชาติภาคใต้

การฟื้นฟูส่งเสริมพัฒนาผ้าพื้นบ้านภาคใต้ ภายใต้สถานการณ์ที่พบมีองค์ความรู้ หรือภูมิปัญญาในกระบวนการย้อมสีธรรมชาติที่ได้ขาดหายไปแล้วนั้น จำเป็นต้องประสานเครือข่ายร่วมสืบค้นเรียนรู้อย่างกว้างขวาง จริงจัง และเร่งด่วน เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนา และปฏิบัติฟื้นฟูตามองค์ความรู้ที่ประมวลได้ โครงการได้ประสานภาคีร่วมเรียนรู้กับองค์กรในภูมิภาค ๓ องค์กร ซึ่งมีพื้นฐานความสนใจในงานผ้าพื้นบ้าน และมีบทบาทกับการพัฒนาชุมชนอยู่แล้ว กล่าวคือ

- มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช โดยคณบดี รศ.เปรมจิต ชนวงษ์
- มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี โดยคณบดี ศศ.ศุภวรรณ สอนสังข์
- มูลนิธิสุริยวัฒนา และสวนสร้างสุขหมากปาล์มเมืองนคร โดยคณบดีนายแพทย์ บัญชา พงษ์พานิช

ด้วยการจัดกระบวนการฝึกอบรมและปฏิบัติในการร่วมระหว่างกลุ่มเป้าหมายหลัก (แม่ข่าย) และกลุ่มร่วมเรียนรู้ (ลูกข่าย) ในกระบวนการย้อมสีธรรมชาติ เพื่อให้ได้หลักการและเทคนิคการย้อมเบื้องต้นร่วมกัน แล้วนำไปศึกษาทดลองด้วยตนเองในแต่ละกลุ่ม ผลที่ได้ คือ องค์ความรู้ในการย้อมสี

ธรรมชาติจากพืชพันธุ์หลากหลาย ส่งผลถึงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกระบวนการทอผ้า การจัดการวัตถุดิบ และการจัดการตลาดผ้าสีธรรมชาติของเครือข่าย เช่น เครือข่ายทอผ้าป่าพรุลุ่มน้ำปากพนัง ใช้สัญลักษณ์ร่วม คือ ดอกกระดังงาในป่าพรุ เป็นตราหรือยี่ห้อผ้าสีธรรมชาติ หรือผ้าสีธรรมชาติในนามเครือข่ายผ้าทอสุราษฎร์ธานีที่ได้เริ่มต้นขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม

บทที่ ๕

บทสรุป

๕.๑ บทสรุปและบทเรียนแม่สีธรรมชาติในวิถีผ้าพื้นบ้านภาคใต้

ในวิถีวัฒนธรรมผ้าพื้นบ้าน เส้นใยธรรมชาติ สีธรรมชาติ และการใช้ฝีมือด้วยใจรักของช่างทอ จะปรากฏบนผืนผ้าในเชิงศิลปหัตถกรรม นับเป็นลักษณะทางกายภาพที่ชัดเจนถึง “ความเป็นผ้าพื้นบ้านแท้” ให้มีความแตกต่างไปจากผ้าทอจากโรงงานอุตสาหกรรมสิ่งทอโดยทั่วไป

ภูมิปัญญาในกระบวนการผลิตเส้นใยธรรมชาติ และการย้อมสีธรรมชาติในวิถีวัฒนธรรมผ้าพื้นบ้านภาคใต้ ได้ขาดหายไปจากความเป็นผ้าพื้นบ้านภาคใต้มาอย่างน้อยหนึ่งศตวรรษ แต่ในระยะเวลา ๑๐ ปีที่ผ่านมา กลุ่มมัดย้อมสีธรรมชาติบ้านคีรีวง ได้เป็นผู้ริเริ่มในการบอกเล่าเรื่องราวสีธรรมชาติจากท้องถิ่นผ่านผ้ามัดย้อมขึ้นมาให้เป็นที่ประจักษ์ถึงนัยของการหวนคืนไปใช้ฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นทางเลือกในการพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม และชุมชนได้อย่างประสบผลสำเร็จ โดยชีวิตได้จากความสามารถในการพึ่งตนเอง

ในกระบวนการของกลุ่มทอผ้าพื้นบ้านภาคใต้ ซึ่งได้ร่วมกับโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแม่สีธรรมชาติในวิถีผ้าพื้นบ้านภาคใต้ในระยะ ๒ ปีที่ผ่านมา ผลกระทบจากภาคปฏิบัติการในการสืบค้นองค์ความรู้การย้อมสีธรรมชาติแล้วลงมือทำ อย่างน้อยทำให้เกิดผืนผ้าจากกระบวนการทอ การย้อมเส้นใยด้วยสีธรรมชาติตามภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่น ปรากฏขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมเป็นครั้งแรกในทุกพื้นที่ ยังส่งผลทำให้เกิดความภาคภูมิใจของบุคคลในทุกภาคส่วนที่เข้าไปสัมพันธ์อย่างมีส่วนร่วมในการพัฒนาการด้านนี้

บทเรียนที่สำคัญที่ค้นพบ คือ องค์ความรู้เรื่องสีธรรมชาติประเด็นเดียว มิอาจทำให้เกิดผ้าทอสีธรรมชาติขึ้นได้ ต้องอาศัยการบูรณาการองค์ความรู้ในกระบวนการทอผ้าพื้นบ้านตามภูมิปัญญาดั้งเดิมทั้งหมด ด้วยความคุ้นชินของช่างทอผ้ารุ่นปัจจุบัน ในการใช้เส้นใยสังเคราะห์ย้อมสีสำเร็จรูปพร้อมทอ นับเป็นอุปสรรคที่ต้องคลี่คลายให้ได้ ตั้งแต่การพาหวนคืนไปทำความรู้จักกับเส้นใยธรรมชาติ กระบวนการเตรียมเส้นใยก่อนย้อม ก่อนทอ อันหมายถึงการรื้อฟื้นองค์ความรู้อย่างเป็นองค์รวม การก้าวไปข้างหน้าบนทิศทางผ้าสีธรรมชาติในภาคใต้ หากว่ากันด้วยยุทธศาสตร์แล้ว มีความจำเป็นต้องขยับไปพร้อมกันถึง ๓ ด้าน กล่าวคือ

- . ด้านการประมวลองค์ความรู้ ในกระบวนการทอผ้าตามภูมิปัญญาดั้งเดิมทุกขั้นตอนอย่างเร่งด่วน ก่อนที่จะหมดผู้รู้ หมดผ้า
- . ด้านการพัฒนาทักษะฝีมือของช่างทอผ้าภาคใต้ โดยใช้กระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติ
- . ด้านภาคร่วมเรียนรู้และส่งเสริมพัฒนาองค์กรของรัฐและเอกชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างเข้าใจในผ้าพื้นบ้าน

๕.๒ แนวทางพัฒนากลุ่มผ้าพื้นบ้านภาคใต้ไปข้างหน้า

ผลจากการสัมมนารายงานผลการวิจัยเชิงปฏิบัติการแม่สีธรรมชาติในวิถีผ้าพื้นบ้านภาคใต้ เมื่อวันที่ ๖-๗ กรกฎาคม ๒๕๔๘ ณ ศูนย์ศิลปและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช โดยมีผู้เข้าร่วมจากภาครัฐ เอกชน และองค์กรชุมชน ร่วม ๑๐๐ คน ในส่วนของชุมชนได้เสนอทิศทางการพัฒนากลุ่มตนเองไว้ดังนี้

กลุ่มมัดย้อมสีธรรมชาติบ้านคีรีวง

- การคิดค้นสีธรรมชาติใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น
- เน้นการรักษาเอกลักษณ์ผ้ามัดย้อม และบาติกสีธรรมชาติโดยการใช้ฝีมือตัวเอง

เครือข่ายผ้าทอสุราษฎร์ธานี (บ้านท่ากระเจา บ้านเขาสามยอด บ้านห้วยพูน)

- ใช้สีธรรมชาติบอกเรื่องราวผ้าของกลุ่มชน
- ช่างทอเพิ่มฝีมือฝึกทักษะให้เกิดความชำนาญและริเริ่มการใช้ผ้าสีธรรมชาติในวิถีชีวิต
- สร้างเอกลักษณ์จากการเรียนรู้ร่วมกัน และพัฒนาไปโดยให้คนทอมีความสุข คนขายมีความสุข

กลุ่มทอผ้านาหมื่นศรี และกลุ่มกระแสดินธุ์

- จะฟื้นฟูภูมิปัญญาที่เพิ่มขาดหายไป คือ การปลูกฝ้าย ปั่นฝ้าย
- สืบค้นภูมิปัญญาการใช้ผ้าพื้นบ้านในประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นตน
- พัฒนาไปในทิศทางการใช้เส้นใยธรรมชาติ สีธรรมชาติ

๕.๓ ความส่งท้าย

ตลอดระยะเวลา ๑ ปีครึ่งของโครงการ และก่อนหน้านั้น ๔ เดือน ที่ผู้ศึกษาวิจัยได้เดินทางรอนแรมวนเวียน ในพื้นที่จังหวัด สงขลา นครศรีธรรมราช ตรัง พัทลุง และสุราษฎร์ธานีอย่างไม่รู้เหน็ดเหนื่อย เพราะได้สัมผัส และเรียนรู้วิถีการทำอยู่ทำกินบนฐานปัจจัยสี่ ของบรรพชนคนใต้แผ่นดินเกิดอย่างเกินคาด ไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของพี่น้องชาวไทยมุสลิม ที่ทำชนะ วิธีการจับปลา คราดหอยปากน้ำท่ากระเจาตอบสนองการกินประจำวันของชุมชนในเขตทะเล การทอผ้าไหม ฝ้ายตามกระบวนการพื้นบ้านดั้งเดิม ส่งผลให้ผ้าทอบ้านท่ากระเจามีเอกลักษณ์โดดเด่น ไม่มีใครทำซ้ำได้ คีรีวงชุมชนในเขตภูเขาป่าธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ แหล่งกำเนิดสายธาร สวนสมรมเป็นฐานชีวิต ภูมิปัญญาอาหารพื้นบ้านหลากหลาย สีธรรมชาติจากใบมังคุด เปลือกลูกเงาะ ฝักสะตอ ทำให้กลุ่มมัดย้อมสีธรรมชาติบ้านคีรีวงสำแดงตัวตนเป็นที่รู้จักไปทั่วประเทศ และต่างประเทศ ยังมีสีสันทาจากชุมชนในเขตทุ่งนา ดงตาลที่สทิงพระ กระแสดินธุ์ รวมทั้งท้องทุ่งในพื้นที่ป่าพรูลุ่มน้ำปากพนังชุมชนแถบนั้นยังดำรงอยู่บนฐานภูมิรู้แห่งปัจจัยสี่ ที่รับถ่ายทอดมาจากปู่ย่าตาพวด การทำนา การขึ้นตาล การจับปลา จับกุ้ง ตลอดจนการฟื้นฟูการทอผ้าขึ้นที่บ้านคลองโหนด รวมตัวเป็นกลุ่มทอผ้ากระแสดินธุ์ จากทะเลถึงขุนเขา และเสนอให้แห่งท้องทุ่ง ๓ ภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่นได้บ้านเรา มันใจว่ายังมีภูมิปัญญาของบรรพชนให้ขุดขึ้นมาเรียนรู้อีกมากมาย สามารถนำมาใช้พัฒนาชีวิตในท่ามกลางยุคสมัยที่ขาดแคลนอยู่ร้อนนอนทุกข์เช่นทุกวันนี้

ผ้าทอพื้นบ้านในวิถีวัฒนธรรมชาวใต้ บรรพชนพวกเราได้คิดค้นไว้ให้ทั้งเนื้อหาและรูปแบบแล้ว เพียงแต่เราคนรุ่นหลังจะน้อมใจศึกษาช่วยกันให้ชัดเจน และประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับ เพศวัย ฤดูกาล ประเพณีท้องถิ่น เชื่อว่าผ้าพื้นบ้านภาคใต้จะกลับมาเป็นสื่อทางวัฒนธรรมเคลื่อนไหวไปมาอยู่บนตัวคน แสดงถึงความเป็นอารยะ นุ่มนวลไปไหน ใครเห็น บอกได้ว่า ชาวใต้มาแล้วชัดเจน ทัดเทียมภาคอื่นๆ

งานศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการชั้นนี้ หวังจะเป็นการจุดประกายให้เกิดแวดวงผู้สนใจผ้าพื้นบ้านด้วยความศรัทธา มองเห็นประเด็นถกเถียง ศึกษาลงไปรายละเอียด รอบด้าน อย่างกว้างขวางมากขึ้น ท้ายสุดคือ ช่างทอผ้ารุ่นนี้ ได้ภาคภูมิใจ เกิดแรงบันดาลใจในการพัฒนาฝีมือ สร้างสรรค์ผ้าดีผ้าสวย เพื่อใช้เอง และให้คนนอกชุมชนได้ใช้อย่างน่าภาคภูมิใจ

บรรณานุกรม

ปัญญา เฉลิมกิจชัย. ทะเลสาบสงขลา-มรดกธรรมชาติและวัฒนธรรม, สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, เมษายน

๒๕๔๓.

ประไพ ทองเจริญ. นี่คือ...ผ้าทอพื้นบ้าน, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค

เชียงใหม่, สิงหาคม ๒๕๔๘.

ปิงคล์สวัสดิ์ อัมระนันท์. สไต้ลอันดามัน : อารยธรรมคาบสมุทรสยาม Amulet Production, กรุงเทพฯ

๒๕๔๕.

พิชัย แก้วขาว. โครงการปัตตานีศึกษา, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

วิทยาเขตปัตตานี, ๒๕๔๑.

วิมลพรรณ ปิตรวัชชัย. ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคใต้, มูลนิธิแม่บ้านอาสา, ๒๕๑๕.

สุนทรีย์ สังข์อยู่ท. แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาลวดลายผ้าไหมศรี, สำนักงานกองทุน

สนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๔๗.

Jenny Balfour-Paul. *Indigo*. 1998. British Museum Press.

Jonathan Tucker. *The Silk Road*, 2002.

Punvasa Kunlabutr. *Burmese Court Textile-Luntay acheiq*.

ผ้าปูกราบพระของแม่พัน โชติกะ

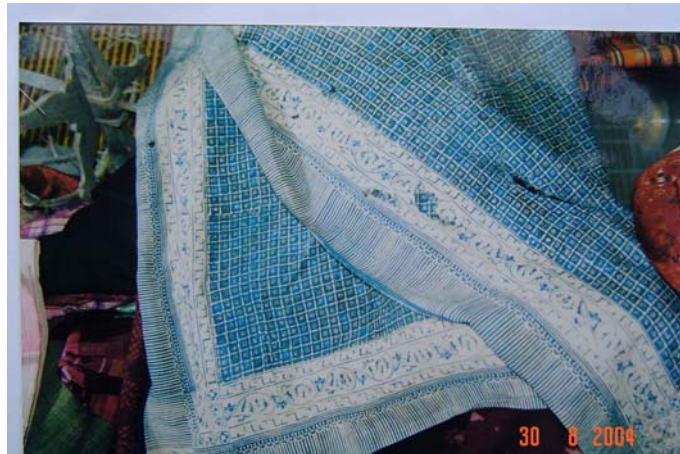
ผ้าพื้นบ้านในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิมบ้านนาหมื่นศรี

ผ้าพื้นบ้านในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิม
บ้านเทพเสน อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช

ผ้าจวนตานี

ผ้าเขียนเทียนย้อนครามพบที่ปัตตานี

ผ้าพิมพ์ลายโดยใช้แม่พิมพ์จากไม้แกะสลักพบที่ปัตตานี

ต้นครามถั่ว พันธุ์ฝักตรง พบที่ปัตตานี

ต้นครามถั่ว พันธุ์ฝักตรง

ย่านครามที่บ้านคีรีวง

ใบเปือกที่ขอนแก่น